



Αστική έπαυλη των αυτοκρατορικών χρόνων στην αρχαία Μεσσήνη

Πέτρος Θέμελης

Διευθυντής Ανασκαφών
Αρχαίας Μεσσήνης
τ. Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Οικογένειες της ντόπιας μεσσηνιακής αριστοκρατίας, ιδιαίτερα στη διάρκεια του 2ου και 3ου αιώνα μ.Χ., είχαν ασπασθεί ρωμαϊκά ήθη και έθιμα, μιλούσαν τα λατινικά, είχαν αγοράσει κτήματα και αγροικίες στην ιταλική χερσόνησο, ιδιαίτερα στην περιοχή της Καμπανίας και διατηρούσαν σχέσεις με τον αυτοκρατορικό οίκο. Μεσσήνιοι κατείχαν υψηλότατα αξιώματα στη ρωμαϊκή στρατιωτική και πολιτική ιεραρχία ακόμη και εκείνο του συγκλητικού. Μέλη αυτής της ελληνικής *εκρωμαϊσμένης* τάξης συγκλητικών, ιππέων ή βουλευτών συνέχισαν, έως τα χρόνια τουλάχιστον του Κόμμοδου, να αποτελούν την κοινωνικά ανώτερη ομάδα. Χρησιμοποιούσαν το συσσωρευμένο πλεόνασμα τους και στην κατασκευή ή επισκευή δημόσιων οικοδομημάτων για αγώνες και εορτασμούς. Αυτή η επιδεικτική συμπεριφορά τους έσωσε σημαντικά οικοδομήματα της πόλης από την καταστροφή. Το φαινόμενο της εμφάνισης, γενικώς στην Ελλάδα της Ρωμαϊκής εποχής, πολυτελών επαύλεων που πρόσφεραν τις ανέσεις του ρωμαϊκού *domus*, αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο του *εκρωμαϊσμού* ως εκδήλωσης των κοινωνικοπολιτικών φιλοδοξιών της εγχώριας αριστοκρατίας, η οποία επιχειρούσε, μεταξύ άλλων, να κάνει αισθητή την παρουσία της στις πόλεις με δωρεές και ευεργεσίες, ακολουθώντας ελληνιστικές πρακτικές και ρωμαϊκές στρατηγικές.

Λέξεις ευρετηρίου

εκρωμαϊσμός
τοπική αριστοκρατία
πολυτελείς αστικές επαύλεις
opus sectile
μωσαϊκό δάπεδο
μαρμάρινα αγάλματα
ανακύκλωση

Στο πολιτικό και θρησκευτικό κέντρο των ελληνικών πόλεων της Ρωμαϊκής εποχής, ο αρχιτεκτονικός, ο πολεοδομικός και ο καλλιτεχνικός εκρωμαϊσμός συνετελέσθη με ήπιο σχετικά τρόπο και με τη χρήση κλασικών στοιχείων και προτύπων. Η τάση ήταν ηθελημένη και ως ένα βαθμό κατευθυνόμενη από την ελίτ των ιδίων των πόλεων, που δρούσαν με δικά τους έξοδα ή με οικονομική ενίσχυση από την κεντρική εξουσία, όχι όμως με ανάμειξη ή παρέμβαση του ίδιου του αυτοκράτορα. Οπωσδήποτε, ο ρόλος της προσκείμενης στον αυτοκράτορα αστικής τάξης των αριστοκρατών στις πολεοδομικές, αρχιτεκτονικές και καλλιτεχνικές-αισθητικές επεμβάσεις ήταν καίριος, σύμφωνα με τη μαρτυρία φιλολογικών κειμένων και επιγραφών. Το φαινόμενο έχει παρατηρηθεί και σε πόλεις της Πελοποννήσου της ρωμαϊκής επαρχίας της Αχαΐας, όπως για παράδειγμα στην αρχαία Μεσσήνη. Στην αρχαία Μεσσήνη, αριθμός οικογενειών,

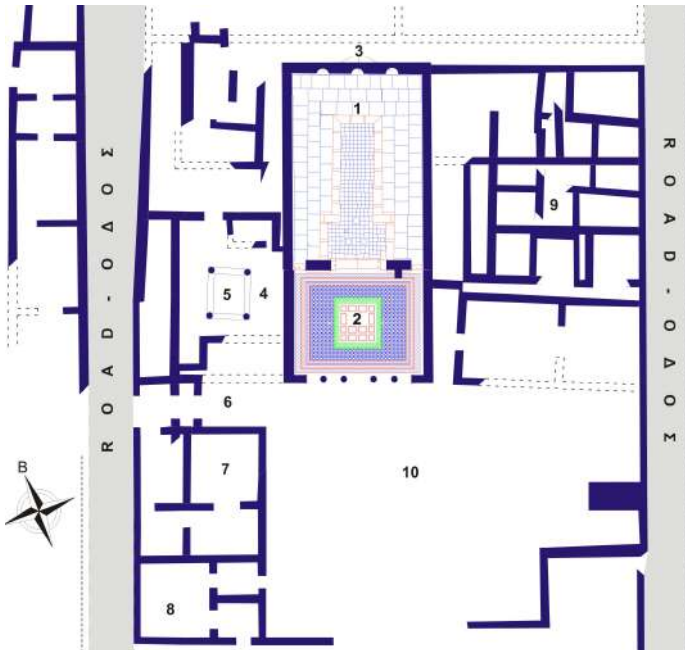
πανίσχυρων οικονομικά και πολιτικά, με μεγάλες ιδιόκτητες εκτάσεις καλλιέργειας στις εύφορες κοιλάδες των ποταμών Βαλύρα και Παμίσου, δαπανούσε μεγάλα ποσά σε δηνάρια για την επισκευή, ανακαίνιση και κόσμηση δημόσιων οικοδομημάτων και ναών,¹ καθώς και στην παραγγελία έργων τέχνης τόσο για τα δημόσια κτήρια όσο και για τις κατοικίες τους.² Μέλη των ιδίων οικογενειών, ορισμένα μάλιστα γνωστά, χάρη στους είκοσι τρεις σωζόμενους εφηβικούς καταλόγους, από την τριετή θητεία τους από 17 ως 20 ετών ως ασκούμενων εφήβων στο Γυμνάσιο, αναλάμβαναν καθήκοντα ως αιρετοί άρχοντες της πόλης τους και είχαν το προνόμιο μεταξύ άλλων να ενταφιάζονται *intra muros*, σε δεσπόζοντα υπέργεια ταφικά μνημεία και Μαυσωλεία.³ Οι ίδιες οικογένειες κατασκεύαζαν τις αστικές επαύλεις τους σε επιφανείς και πολυσύχναστους τόπους της πόλης, όπως στην περιοχή του Γυμνασίου-Σταδίου (εικ. 1), του Θεάτρου και του Ασκληπείου.

1. Αεροφωτογραφία αστικής έπαυλης στην περιοχή του Γυμνασίου/Σταδίου.



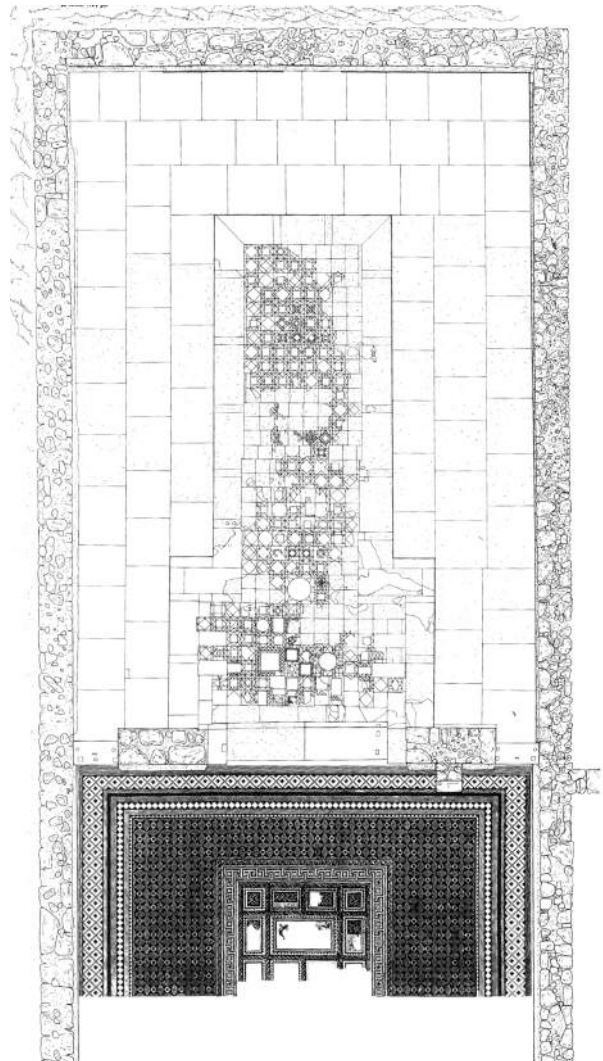


2. Τοπογραφικό του κέντρου της πόλης με τη θέση της έπαυλης (A) στην περιοχή του Ασκληπείου.



3. Κάτοψη της έπαυλης των Ρωμαϊκών χρόνων:

- [1] Προθάλαμος με ψηφιδωτό δάπεδο
- [2] Αίθουσα ακροάσεων με μαρμαροθετήματα στο δάπεδο
- [3] Κόγχες με μαρμάρινα αγάλματα (Αρτέμιδος, Ερμή και Κωνσταντίνου του Μεγάλου)
- [4] Μικρή στοά
- [5] Φωταγωγός με δεξαμενή
- [6] Κύρια είσοδος
- [7] Χώροι διαμονής
- [8] Ανδρώνας (αίθουσα συμποσίων)
- [9] Αποθήκες, εργαστήρια, δωμάτια προσωπικού
- [10] Αυλή.



4. Σχεδιαστική απόδοση του δαπέδου των δύο αιθουσών [1] και [2].

Η έπαυλη στην περιοχή του Ασκληπιείου

Σε απόσταση ογδόντα μέτρων περίπου ανατολικά του Ασκληπιείου έχουν έλθει στο φως τα κατάλοιπα μεγάλου οικοδομικού συγκροτήματος των ύστερων Ρωμαϊκών χρόνων, μιας πολυτελούς αστικής έπαυλης, η οποία διαδέχθηκε τα κατάλοιπα ιδιωτικών οικιών της Ελληνιστικής περιόδου, ενταγμένων στον κήρυκα του ιπποδάμειου πολεοδομικού συστήματος της αρχαίας μεσσηνιακής πρωτεύουσας (εικ. 2).⁶ Η έπαυλη είναι ενταγμένη σε οικοδομικό τετράγωνο περιβαλλόμενο από δρόμους και συγκροτείται από τρεις βασικές αρχιτεκτονικές ενότητες: α) την κεντρική ενότητα που περιλαμβάνει δύο πολυτελείς ευρύχωρες αίθουσες κοινωνικής προβολής ανοιχτές προς μεγάλο αίθριο, β) την ανατολική

ενότητα που περιλαμβάνει τους χώρους διαμονής της οικογένειας με το χαρακτηριστικό *impluvium* στο μέσο, και γ) την ανατολική ενότητα με τους βοηθητικούς και αποθηκευτικούς χώρους του συγκροτήματος και τα ενδαιτήματα των υπηρετών (εικ. 3).

Το δάπεδο της μεγαλύτερης, βορειότερης, αίθουσας της κεντρικής ενότητας είναι στρωμένο με μεγάλες ορθογώνιες ασβεστολιθικές πλάκες που πλαισιώνουν μαρμαροθέτημα (*opus sectile*) από πολύχρωμα μάρμαρα και λίθους σε γεωμετρικούς και χρωματικούς συνδυασμούς που σχηματίζουν ένα Ταύ, με την οριζόντια κεραία του στραμμένη προς τα νότια όπου βρίσκεται η κεντρική είσοδος (εικ. 4). Το δάπεδο της δεύτερης, νοτιότερης, αίθουσας, η



5. Μερική άποψη του αγάλματος της Αρτέμιδος όπως βρέθηκε.

οποία λειτουργούσε ως προθάλαμος της προηγούμενης και επικοινωνεί με αυτήν μέσω τριών θυραίων ανοιγμάτων (ενός ευρύτερου κεντρικού και δύο στενότερων πλευρικών) είναι στρωμένο με ψηφιδωτό αποτελούμενο από συνδυασμό γεωμετρικών θεμάτων που χρονολογούνται στον 3ο αι. μ.Χ. Στο μέσον του ψηφιδωτού, παρά την κακή διατήρηση, διακρίνεται ορθογώνιο πλαίσιο με σκηνή κυνηγιού.

Στρώμα καταστροφής, ικανού πάχους, που περιείχε λίθους, ασβεστοκονιάματα, οπτόπλινθους, κεραμίδια στέγης, θραύσματα μαρμάρου (πολλά από τα οποία ανήκουν σε κατακερματισμένα αγάλματα), εκατοντάδες σιδερένια καρφιά από τα δοκάρια της στέγης, απανθρακωμένα κομμάτια ξύλου και στάχτες, κάλυπτε το δάπεδο της μεγάλης βόρειας αίθουσας με το μαρμαροθέτημα. Τα πολυ-

άριθμα νομίσματα που ήλθαν στο φως χρονολογούν την καταστροφή της αστικής έπαυλης στις τελευταίες δεκαετίες του 4ου αιώνα μ.Χ., αμέσως μετά τον τρομακτικό σεισμό του έτους 365 μ.Χ., ο οποίος συντάραξε την Πελοπόννησο και την Κρήτη και έγινε αισθητός μέχρι την Κύπρο.⁷

Στο στρώμα καταστροφής αποκαλύφθηκε πεσμένο μαρμάρινο άγαλμα Αρτέμιδος, σπασμένο σε δέκα συνανήκοντα θραύσματα διάσπαρτα γύρω στον κορμό (εικ. 5). Η απουσία βάθρου και οι συνθήκες πτώσης του αγάλματος, καθώς και η απουσία οποιουδήποτε ίχνους έδρασης στο δάπεδο καθώς και το μεγάλο πάχος του βόρειου τοίχου σε συνδυασμό με τις μικρές διαστάσεις του έργου (ύψ. 1,34 μ.) οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ήταν ανιδρυμένο σε κόγχη του τοίχου. Δύο επιπλέον μαρ-



6α-β. Το άγαλμα της Αρτέμιδος: α) πρόσθια όψη, β) πίσω δεξιά όψη.

μάρινα αγάλματα, ένα που εικονίζει τον Ερμή και ένα δεύτερο που παριστάνει Αυτοκράτορα, ήλθαν επίσης στο φως στο στρώμα καταστροφής, πεσμένα από κόγχες του βόρειου τοίχου δεξιά και αριστερά από το άγαλμα της Αρτέμιδος.

Το άγαλμα της Αρτέμιδος, ύψους 1,34 μ. (αρ. ευρ. 33070), είναι συγκολλημένο από πολλά θραύσματα αλλά ολόκληρο, του λείπει μόνο το πάνω ήμισυ του τόξου που είχε αποσπαστεί κατά την αρχαιότητα (εικ. 6α-β). Ήλθε στο φως το 1989 πεσμένο μπροστά στον βόρειο τοίχο της αίθουσας με τα μαρμαροθετήματα, όπως σημειώσαμε ανωτέρω. Η θεά στηρίζεται στο δεξί πόδι και προβάλλει το άνετο αριστερό. Υψώνει το δεξί χέρι πάνω από τον αντίστοιχο ώμο για να ανασύρει βέλος από τη φαρέτρα, η οποία, εν τούτοις, έχει παραλειφθεί από

τον αντιγραφέα. Με τον αγκώνα του αριστερού χεριού στηρίζεται σε κορμό δένδρου και κρατάει τόξο, του οποίου το σωζόμενο κάτω άκρο απολήγει σε κεφάλι χήνας, σε χηνίσκο. Στρέφει το κεφάλι της ελαφρά προς τα αριστερά της. Τα μαλλιά της σώζουν ίχνη ωχρού (ξανθού) χρώματος, είναι χωρισμένα στη μέση και οδηγούνται με λεπτούς κυματοειδείς πλοκάμους προς τα πίσω (στον τύπο της γνωστής πεπονοειδούς κόμμωσης), όπου δένονται σε κρώβυλο, σχηματίζουν κότσο (εικ. 7α-β). Το άνω μέρος του κρανίου είναι δουλεμένο από χωριστό κομμάτι μαρμάρου, προσαρμοσμένο με σιδερένια καρφίδα και κόλλα. Τα μάτια αποδίδονται χωρίς εγχάρακτες κόρες, ενώ τα χείλη είναι ελαφρώς ανοικτά. Η θεά φοράει χιτώνα που σχηματίζει βαθύ κόλπο και έχει από πάνω ριγμένο το ιμάτιο

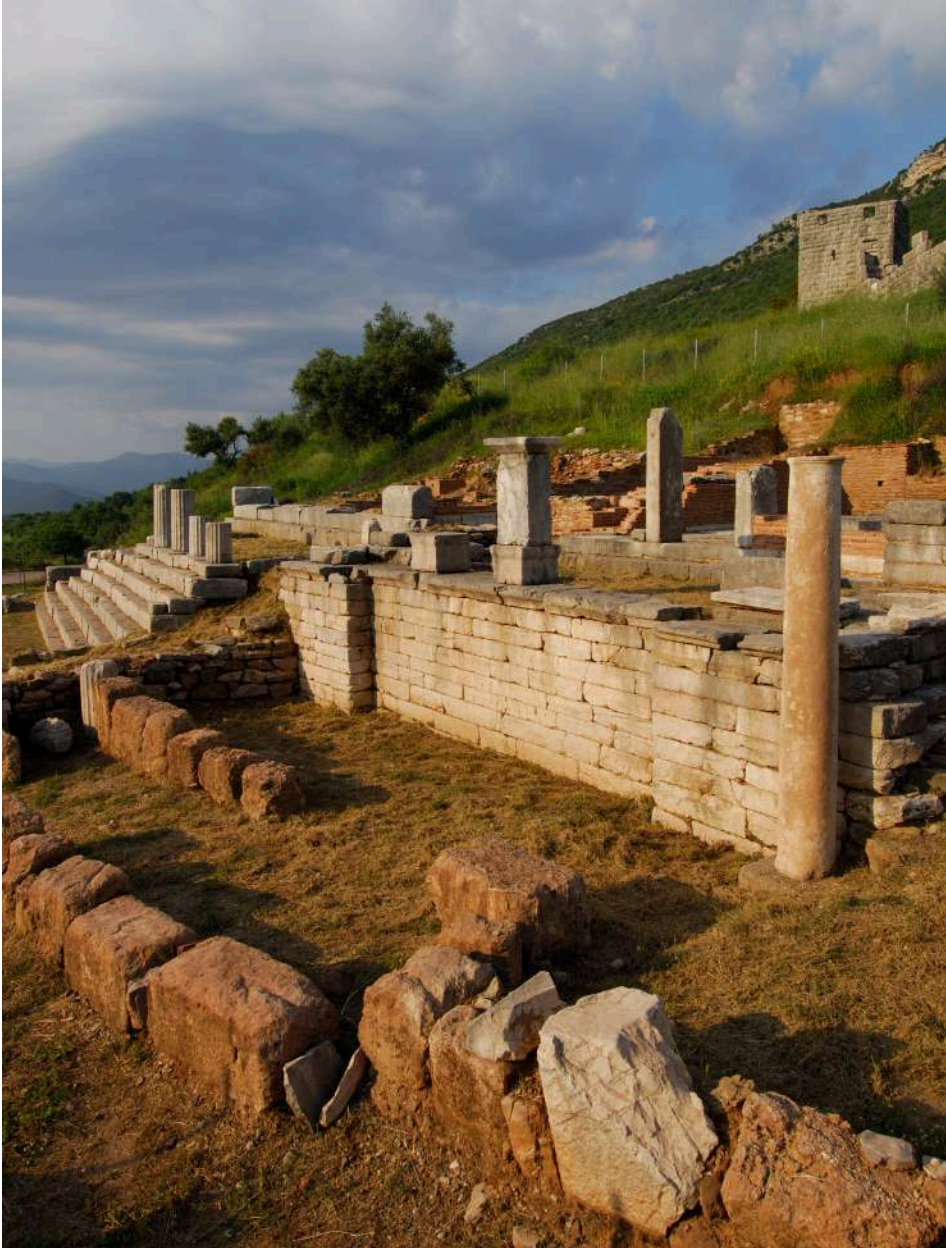


7. Το άγαλμα της Αρτέμιδος
α) κεφαλή
β) άνω μέρος του κορμού.



δεμένο κόμβο στη μέση. Ο κόλπος του χιτώνα σχηματίζεται με τη χρήση ζώνης δεμένης ψηλά κάτω από το στήθος και μιας δεύτερης στο ύψος των γοφών. Φοράει μπότες δερμάτινες (εμβάδες) επενδυμένες εσωτερικά με πύλους, των οποίων τα περύγια κρέμονται προς τα έξω.⁸ Ο κορμός του δένδρου, όπου στηρίζει το δεξί λυγισμένο χέρι της η θεά, ανήκει στην κατηγορία των στηριγμάτων που εντάσσονται στη αρχική σύνθεση του έργου, δεν αποτελεί προσθήκη του αντιγραφέα (εικ. 7β). Η επιφάνεια του μαρμάρου είναι γυαλισμένη με ελαφρόπετρα.

Ο τύπος του αγάλματος της τοξεύουσας Αρτέμιδος με χιτώνα, ο οποίος σχηματίζει βαθύ κόλπο και με μάτιο τυλιγμένο στον κορμό, αποτελεί χαρακτηριστικό της Αρτέμιδος Κυνηγέτιδος που χαρακτηρίστηκε συμβατικά ως τύπος «Λαφρίας» με βάση



**8. Ταφικοί θάλαμοι
με σαρκοφάγους
έξω από την Αρκαδική
Πύλη.**

την Αρτέμιδα Λαφρία εικονιζόμενη σε νομίσματα των Πατρών.⁹ Ο Πανσανίας αναφέρει χάλκινο άγαλμα Αρτέμιδος στη Φελλόη της Αχαιάς, η οποία περιγράφεται ως «*βέλος εκ της φαρέτρης λαμβάνουσα*», σε τύπο δηλαδή παραπλήσιο με αυτόν της τοξεύουσας Αρτέμιδος από την αίθουσα με τα μαρμαροθετήματα (Πανσανίας 4.26.11). Το ακέραιο άγαλμα «Λαφρίας» της Μεσσήνης, που χρονολογείται στην εποχή των Αντωνίωνων, είναι το μοναδικό μικρού μεγέθους αντίγραφο που διατηρεί το κεφάλι. Η κόμμωση, τα χαρακτηριστικά του

προσώπου και η στάση της μορφής βρίσκουν τα παράλληλά τους σε αντίγραφα και παραλλαγές της Κνιδίας Αφροδίτης του Πραξιτέλη.¹⁰

Ο όρος «*νεοαττική τέχνη*» είναι δικαιολογημένος γιατί η Αθήνα πρωτοστατεί στην παραγωγή ποικίλων έργων, όπως μαρμαρίνων κρατήρων, ανάγλυφων πλακών, σαρκοφάγων και άλλων αντικειμένων από τον 2ο έως τον 3ο αι. μ.Χ., τα οποία προοριζόνταν για εξαγωγή, προκειμένου να κοσμήσουν τις επαύλεις ή τους πολυτελείς τάφους των Ρωμαίων αριστοκρατών και των εκρωμαϊ-

σμένων εύπορων Ελλήνων, οι οποίοι ζούσαν σε πόλεις της αυτοκρατορίας. Εκρωμαϊσμένοι εύποροι πολίτες ζούσαν και στην αρχαία Μεσσήνη, όπου έχουν δει το φως σημαντικά αντίγραφα αγαλμάτων φημισμένων κλασικών προτύπων (*opera nobilia*), όπως του δορυφόρου του Πολυκλείτου,⁴ καθώς και σαρκοφάγοι άριστης νεοαττικής τέχνης σε ταφικούς θαλάμους μελών της μεσσηνιακής ελίτ δίπλα στην Αρκαδική Πύλη (εικ. 8) και στο Μουσολείο των Σαιθιδών.⁵

Από το άγαλμα του Ερμή (αρ. ευρ. 258/ 264) σώζεται μόνο το κεφάλι (εικ. 9α-γ) και οι κνήμες

(εικ. 10α-γ). Στην κορυφή του κρανίου προβάλλουν δύο συμφυή περύγια. Η διευθέτηση της κόμης είναι παρόμοια με εκείνη του Αυτοκράτορα, οργανωμένη σε ελικοειδείς βοστρύχους, το στόμα μισάνοιχτο, τα βλέφαρα αποδίδονται με έντονες εγχαράξεις, ενώ οι κόρες και οι κανθοί με τυφλές οπές τρυπανιού. Οι κνήμες είναι συμφυείς με την πλίνθο, ενώ διακρίνεται στήριγμα πίσω από την αριστερή κνήμη. Εμφανείς είναι οι πτυχές ποδήρη χιτώνα προγενέστερου γυναικείου αγάλματος στο πίσω μέρος της πλίνθου (εικ. 10γ).



9α-γ. Πρόσθια, πλάγια αριστερή και πίσω όψη της κεφαλής του Ερμή.



10α-γ. Πρόσθια, πλάγια και πίσω όψη των ποδιών του Ερμή.



11. Το άγαλμα του Αυτοκράτορα. Φωτογράφιση του 1966 παρουσία του Α. Ορλάνδου (Αρχείο Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας).

Το άγαλμα του Αυτοκράτορα, ύψ. 1,46 μ. (αρ. ευρ. 263), ήλθε στο φως το 1966 από τον Αναστάσιο Ορλάνδο (εικ. 11), στον χώρο όπου αποκαλύφθηκε το 1989 η αίθουσα με τα μαρμαροθετήματα και η Άρτεμις Λαφρία.¹¹ Ο κορμός είναι συμφυής με ακανόνιστη πλίνθο και φέρει άμορφο στήριγμα κατά μήκος του αριστερού στάσιμου σκέλους (εικ. 12α-β). Το δεξί άνετο σκέλος φέρεται προς τα πίσω. Φορεί κοντό χειριδωτό χιτώνα και χλαμύδα που πορπώνεται στον δεξιό ώμο και πέφτει προς τα πίσω. Στο λυγισμένο αριστερό χέρι κρατεί τη σφαίρα της γης ως Αυτοκράτορας του

παντός κόσμου, ενώ το δεξί χέρι, δουλεμένο από χωριστό κομμάτι μάρμαρο, είναι προτεταμένο στο ύψος του ώμου και έχει ανοικτή την παλάμη προς τον θεατή σε χειρονομία μονοκράτορα, ο οποίος αγορεύει και χαιρετά τα πλήθη. Εμφανέστατη η χρήση τρυπανιού σε όλα τα μέρη του κεφαλιού. Η κόμη συγκροτείται από σχηματοποιημένους ελικοειδείς βοστρύχους και δίνει την εντύπωση περούκας. Η μύτη ελαφρώς γαμψή, οι κόρες και οι κανθοί δηλώνονται με ανισομεγέθεις τυφλές οπές τρυπανιού. Φοράει υποδήματα που φθάνουν έως τη μέση της κνήμης. Διακρίνονται ίχνη ερυθρού χρώ-

ματος, πορφύρας, τόσο στα υποδήματα όσο και στο ένδυμα. Στο πίσω μέρος της πλίνθου και του στηρίγματος διατηρούνται ανέπαφες πτυχές ιματίου γυναικείου αγάλματος Ελληνιστικών χρόνων, το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως πρώτη ύλη, χαρακτηριστικό παράδειγμα ανακύκλωσης.

Τόσο ο Ερμής, όσο και ο Αυτοκράτορας, είναι έργα του ίδιου τοπικού μεσσηνιακού εργαστηρίου. Τα τεχνοτροπικά και τεχνικά χαρακτηριστικά τους: σαρκώδη βλέφαρα, ορθάνοιχτα μάτια, τρύπες στην ίριδα, διογκωμένα ρουθούνια, επίπεδη ράχη μύτης, κόμμωση σε μορφή περούκας με ελικοειδείς βοστρύχους, έντονες τρυπανιές, επίπεδες πτυχές –απαντούν και αργότερα σε πρωτοχριστιανικά πορträίτα και σε υπατικά και βασιλικά δίπτυχα του 5ου αι. μ.Χ. Πρέπει, εντούτοις, να ληφθεί υπόψη ότι έχουμε να κάνουμε με «λαϊκά» έργα τοπικού εργαστηρίου που φαίνονται νεώτερα της εποχής τους. Χρονολόγησή τους γύρω στο δεύτερο ήμισυ του 4ου αι. μ.Χ. φαίνεται δικαιολογημένη. Το άγαλμα του αυτοκράτορα εικονίζει, κατά την άποψή μου, τον Μέγα Κωνσταντίνο ή τον γιο του Κωνσταντίνο Β'.¹² Ορισμένες δυσαναλογίες και παραμορφώσεις στον κορμό του αυτοκράτορα, καθώς και η απουσία σωματικότητας οφείλονται στις δεσμεύσεις του υλικού, δηλαδή στις διαστάσεις, τη στάση και τους όγκους του παλαιότερου ελληνιστικού γυναικείου αγάλματος που χρησιμοποίησε ο ντόπιος τεχνίτης ως πρώτη ύλη. Κοιτάσματα μαρμάρου λευκού καλής ποιότητας δεν υπάρχουν στη Μεσσηνία, ενώ κατά το δεύτερο ήμισυ του 4ου αι. μ.Χ., περίοδος κατά την οποία η πόλη βρισκόταν σε κατάσταση πλήρους έλλειψης λίγο πριν από την τελική της πτώση, η εισαγωγή μαρμάρου ήταν αδύνατη.

Ο τρόπος με τον οποίο η μεσσηνιακή κοινωνία αντιμετώπισε κατά καιρούς τα πολυπληθή έργα γλυπτικής από ορείχαλκο ή μάρμαρο που κοσμούσαν τα δημόσια οικοδομήματα της πόλης και τις αστικές επαύλεις δεν ήταν ενιαίος, ιδιαίτερα στην ύστερη Ρωμαϊκή περίοδο, όταν ο χριστιανισμός είχε επεκταθεί σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Ορισμένα από τα πρωιμότερα έργα άλλαξαν θέση, ταυτότητα, χρήση, ακόμη και μορφή και φύλο, με μερική ή ολική επεξεργασία, ενώ άλλα χρησιμοποιήθηκαν ως πρώτη ύλη για την κατασκευή νεώτερων έργων, στο γενικότερο πλαίσιο μιας διεργασίας που αποκαλείται ανακύκλωση.¹³



12α. Πρόσθια όψη του αγάλματος του Αυτοκράτορα.

Σε ποιον Μεσσήνιο ευπατρίδη ανήκε η αστική έπαυλη της περιοχής του Ασκληπείου δεν είναι γνωστό και δεν προκύπτει από επιγραφικά ή άλλα δεδομένα. Οποσδήποτε ανήκε σε μια από τις ισχυρές πολιτικά και οικονομικά μεσσηνιακές οικογένειες, όπως για παράδειγμα η γνωστή οικογένεια των Σαιθιδών, γνωστή από ικανό αριθμό



12β. Πλάγια δεξιά όψη
του αγάλματος του Αυτοκράτορα.

επιγραφών που έχουν έλθει στο φως κυρίως στην αρχαία Μεσσήνη και στο Abelinum της Καμπανίας, όπου η οικογένεια είχε στην κατοχή της μεγάλη ακίνητη περιουσία.¹⁴ Αποκατάσταση του γενεαλογικού δένδρου της οικογένειας των Σαιθιδών, για διάστημα τεσσάρων ή και πέντε γενιών έχουν ήδη προτείνει ο I. Tod,¹⁵ ο G. Kolbe και η επιγραφικός

Βούλα Μπαρδάνη.¹⁶ Ο Τιβέριος Κλαύδιος Σαιθίδας Καλλιανός είχε διατελέσει «*ἀρχιερέας τῶν Σεβαστῶν διὰ βίου καὶ Ἑλλαδάρχης ἀπὸ τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν*» μεταξύ των ετών 139-161 μ.Χ. Δύο μέλη της ίδιας οικογένειας είχαν διατελέσει συγκλητικοί.¹⁷ Οι νέες μακροσκελείς επιγραφές, που αποκαλύφθηκαν στις κόγχες του Προσκηνίου του Θεάτρου, είναι χαραγμένες σε μαρμάρινα βάθρα τιμητικών ανδριάντων. Η μία (αρ. ευρ. 9625), καλύτερα διατηρημένη και ιδιαίτερα φλύαρη, προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες για την οικογένεια, τις ευεργεσίες και τα ποικίλα έργα της στη Μεσσήνη, συμπεριλαμβανομένης της επισκευής του προσκηνίου του θεάτρου. Η επιδεικτική τοποθέτηση του Μανσωλείου των Σαιθιδών στο τέλος του στίβου του Σταδίου της Μεσσήνης και η προκλητική καθαίρεση των τειχών στο σημείο αυτό αποκαλύπτουν την παντοδυναμία και τις μεγάλες φιλοδοξίες της οικογένειας και ταυτόχρονα την πλήρη υποταγή της πόλης στις επιθυμίες της, συμπεριλαμβανομένης της απόδοσης ετήσιων ηρωικών τιμών στα νεκρά μέλη της.

Έλληνες καλλιτέχνες υπηρέτησαν με έμπνευση την παράδοση της πατρίδας και μετάδωσαν την τέχνη τους σε ολόκληρο το *Imperium Romanum*, στο πλαίσιο της λεγόμενης «ρωμαϊκής ειρήνης». Ήταν οι καλλιτέχνες, όχι οι παραγγελιοδότες, που έφεραν τις νέες ιδέες και αυτό προκύπτει από τη μελέτη των γλυπτών που έχουν έλθει στο φως στην Αθήνα και σε άλλες ελληνικές πόλεις, συμπεριλαμβανομένης της Μεσσήνης.

Όταν ο περιηγητής Πανσανίας επισκέφθηκε τη Μεσσήνη στα χρόνια του Αντωνίνου του Ευσεβούς (155-160 μ.Χ.) η πόλη εξακολουθούσε να διατηρεί πλείστα όσα στοιχεία από το ελληνιστικό παρελθόν της και να αποτελεί ακόμη σημαντικό πολιτικό, οικονομικό και καλλιτεχνικό κέντρο. Η Μεσσήνη είχε καταφέρει να αποφύγει τη συρρίκνωση, όπως και η Αθήνα που ζούσε τότε μια δεύτερη χρυσή εποχή, χάρη κυρίως στον Ηρώδη τον Αττικό και τον φωτισμένο αυτοκράτορα Αδριανό με τη νέα του πόλη (Παυσ. 1.20.7). Η μεσσηνιακή πρωτεύουσα διατηρούσε επί Ρωμαϊκής εποχής ορισμένα προνόμια, καθώς και την ελευθερία να αυτοδιοικείται με βάση τους αρχαίους θεσμούς της, όπως η Σπάρτη. Εκτός από τις επαύλεις και οι πολυτελείς ταφικοί θάλαμοι έξω από την Αρκαδική Πύλη με μαρμαρίνες σαρκοφάγους, όπου ενταφιάζονταν επίλεκτα



13. Θραύσμα νεοαττικής σαρκοφάγου.

μέλη της μεσσηνιακής αριστοκρατίας, μιλούν με τη σειρά τους για το υψηλό οικονομικό *status* της τάξης τον 2ο και 3ο αιώνα (εικ. 13). Οι σαρκοφάγοι αποτελούν έργα «νεοαττικών» εργαστηρίων, που γνώρισαν εκπληκτική άνθιση κατά την περίοδο μεταξύ 150 και 250 μ.Χ., με τις εξαγωγές των προϊόντων τους να φθάνουν και στα πιο απομακρυσμένα σημεία της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η οριστική εγκατάλειψη και η πώση των δημόσιων οικοδομημάτων χρονολογείται μετά τον μεγάλο σεισμό του 365 μ.Χ., σύμφωνα με τα δεδομένα (νομίσματα, κεραμική) από τα στρώματα καταστροφής που κάλυπταν τα ερείπια.



Σημειώσεις - Βιβλιογραφία

1. Migeotte L. 1985, «Réparation des monuments publics à Messène au temps d' Auguste», *BCH* 190 (1985), 597-607. Themelis P. 2010, «Die Agora von Messene», στο Frielinghaus H., Stroszeck J. (εκδ.), *Neue Forschungen zu griechischen Städten und Heiligtümern, Festschrift für Burkhardt Wesenberg*, Möhnesee-Warmel (2010). Themelis P. 2001, «Roman Messene. The Gymnasium», στο Salomies O. (εκδ.), *The Greek East in the Roman Context. Proceedings of a Colloquium organized by the Finnish Institute at Athens May 21 and 22, 1999*, Helsinki (2001), 119-126.
2. Themelis P. 2000, «Die Statuenfunde aus dem Gymnasion von Messene», *NüBIA* 15 (1998/99), 59-84.
3. Themelis P. 2010, «The Economy and Society of Messenia under Roman Rule», στο Rizakis A.D. (επιμ.), *Roman Peloponnese III. Society, economy and culture in the imperial Roman order: continuity and innovation, Meletmata* 63, Αθήνα (2010), 89-110. Themelis P. 2017, «Μεσσηνιακή οικονομία και κοινωνία κατά την αρχαιότητα», στο Iglezou, V. (ed.), *Ιστορική μνήμη και οικονομική ανάπτυξη: Α' Διεθνές Συνέδριο, Αθήνα και Κορώνη, 2-5 Ιουλίου 2009*, Athens (2017), 103-114. Fröhlich P. 2018, «Les tombeaux de la ville de Messène et les grandes familles de la cité à l'époque hellénistique», στο Pébarthe C., Devillers O. (eds.), *Histoire de familles dans le monde grec ancien et dans la Rome antique*, Bordeaux (2018), 215-240. Θέμελης Π. 2018, «Το ταφικό Μνημείο K3 στο Γυμνάσιο της αρχαίας Μεσσήνης», *Θέματα Αρχαιολογίας* 2.2 (2018), 188-203. Θέμελης Π. 2020, «Το Μανωλιείο των Σαυιδών», *Θέματα Αρχαιολογίας* 4.1 (2020), 6-23.
4. Baldassarra D. 2007, «Famiglie aristocratiche a Messene nella prima età imperiale. Il contributo dell'epigrafia», στο Cresci Marrone, G. (ed.), *Studi in ricordo di Fulvio Mario Broilo. Atti del convegno, Venezia, 14-15 ottobre 2005*, Padova (2007), 25-62. Themelis P. 2013, «The Doryphoros of Messene», στο Franciosi V., Themelis P. (eds.), *Pompei / Messene il 'Doriforo' e il suo contesto*, Napoli (2013), 127-209.
5. Ciliberto F. 2009, «Botteghe di sarcofagi di età romana. Due casi a confronto. Messene e Aquileia», στο Gaggadis-Robin V., Hermay A., Reddé M. et al. (eds.), *Les ateliers de sculpture régionaux. Techniques, styles et iconographie. Actes du Xe Colloque international sur l'art provincial romain. Arles et Aix-en-Provence, 21-23 mai 2007*, Arles (2009), 229-237. Giliberto F. 2016, «Ein eigentümlicher Sarkophag in Messene», στο Koch G., Kirchhainer K., Koch H. (eds.), *Akten des Symposiums "Römische Sarkophage"*, Marburg 2-8 Juli 2006, Marburg (2016), 133-136.
6. Muth S. 2007, *Eigene Wege, Topographie und Stadtplan von Messene in spätklassisch-hellenistischer Zeit*, Rahden (2007). Hoepfner W. 2002-2005, «Der Stadtplan von Messene», *AAA* 35-38 (2002-2005), 223-228.
7. Stiros S.C., «The AD 365 Crete Earthquake and Possible Seismic Clustering during the Fourth and Sixth Centuries in the Eastern Mediterranean, a Review of Historical and Archaeological Data», *Journal of Structural Geology* 23, 545.
8. Morrow K.D. 1989, *Greek Footwear and the Dating of Sculpture*, London (1989), 65, 89, 124.
9. Anti C. 1916, «L' Artemide Laphria di Patrai», *ASAtene* 2 (1916), 181, 199. *LIMC* ii, 1, 1984, 803, Artemis/Diana 22d, όπου η Erica Simon απορρίπτει την άποψη του Anti.
10. Blinkenberg Chr. 1933, *Beiträge zur Kenntnis der praxitelischen Aphrodite*, Κοπεγχάγη (1933), 75, εικ. 17-20.
11. Ουλάνδος Α. 1969, «Ανασκαφή Μεσσήνης», *ΠΑΕ* (1969), 119-120, πίν 135α-136. Θέμελης Π. 1989, «Ανασκαφή Μεσσήνης», *ΠΑΕ* (1989), 61-122.

12. Θέμελης Π. 1989, *ΠΑΕ* (1989), 10-102. Deligiannakis G. 2005, «Two Late-antique statues from ancient Messene», *BSA* 100 (2005), 387-406. Τσιβίτζης Ν. 2017, «Οι τελευταίοι Εθνικοί στη Μεσσήνη του 4ου αι. μ.Χ.», στο Θέμελης Π., Σπαθή Μ., Ψαρουδάκης Κ. (επιμ.), *Ιερά και λατρείες της «αρχαίας Μεσσήνης» από τα προκλασικά χρόνια έως και τη βυζαντινή εποχή, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου 24-25 Οκτώβρη 2014*, Εταιρεία Μεσσηνιακών Αρχαιολογικών Σπουδών, Αθήνα (2017).
13. Θέμελης Π. 2018, «Η Μεσσήνη της ρωμαιοκρατίας και η ανακύκλωση του παρελθόντος», στο Di Naapoli V. et al., *What's New in Roman Greece? Recent Work on the Greek Mainland and the Islands in the Roman Period*, Proceedings of a conference held in Athens, 8-10 October 2015, Athens (2018), 419-463 ή 372-390. Τσιβίτζης Ν., ό.π.
14. *IG* VI, 1455. *PIR* 2, C 872, 873, 1004^a, 1005. Habicht Chr. 1985, *Pausanias und seine Beschreibung Griechenlands*, München (1985), 60 και 62. Oliver J. H. 1982, «Senators from Greece and Macedonia», στο *Epigrafia e ordine senatorio, Atti del Colloquio A.I.E.G.I. Roma 1981*, Roma (1982), 595. Habicht Chr. 1998, «Kleine Beiträge zur altgriechischen Personenkunde», *REA* 100-Nº 3-4 (1998), 491-494.
15. *JHS* 25, 1905, 43.
16. *IG* VI, 1451, 1455^a και 512.
17. Για το αξίωμα του *Ελλαδάρχου* γενικά βλ. Puech B. 1983, «Grands-pretres et helladarches d' Acaie», *REA* 85 (1983), 15-43. Spawforth A.J.S. 1994, «Corinth, Argos and the Imperial Cult: Pseudo-Julian letters 198», *Hesperia* 63 (1994), 211-232.

Προέλευση εικονογράφησης

Οι φωτογραφίες προέρχονται από το Αρχείο της Εταιρείας Μεσσηνιακών Αρχαιολογικών Σπουδών, πλην της εικόνας 11.

ABSTRACT

An urban villa of the Roman period at ancient Messene

Petros Themelis

Director of Excavations at Ancient Messene

F. Professor of Classical Archaeology, Department of History and Archaeology, University of Crete, Greece

Themes in Archaeology 2020, 4(3): 324 - 337

At a distance of about eighty meters east of the Asclepieion, the remains of a large building complex of late Roman times have come to light, a luxurious urban villa, which succeeded the remains of private houses of the Hellenistic period. The villa is integrated in a building block of the hippodamian town plan surrounded by streets. It consists of three main architectural units, the central unit which includes two luxurious spacious halls of social promotion open to a large courtyard, the eastern unit which includes the living areas of the family with the characteristic *impluvium* in the middle, and the eastern section with the storage rooms and the residences of the servants. In the destruction layer of the villa dated immediately after the terrible earthquake of the year 365 AD, three marble statues were brought to light representing Artemis, Hermes and the emperor Constantine the Great.

Key words: Romanization, local aristocracy, luxurious urban villas, opus sectile, mosaic floor, marble statues, recycling